

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ КAVKAZA

УДК 821.0

DOI 10.31143/2542-212X-2020-4-284-293

ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ТВОРЧЕСТВЕ ИССЫ БОТАШЕВА**А.М. САРБАШЕВА**

*Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Пушкина, 18
E-mail: alenasarb@mail.ru*

Аннотация. В статье рассматривается творчество балкарского писателя, патриарха сценической литературы Исса Боташева (1925-1991). Исследовательское внимание фокусируется на драматических произведениях художника слова («Рассвет в горах», «Судьба Солтана», «Абрек», «На рассвете», «Подвиг горянки»), поскольку центральное место в его духовном наследии занимает драматургия. Особая заслуга писателя заключается в том, что он является основоположником историко-документальной драмы в балкарской литературе. Отмечается специфика художественного осмысления драматургом исторической эпохи, реконструкции событий прошлого с точки зрения эстетической и когнитивной мотиваций. Из анализа становится очевидным творческая попытка автора преодолеть господствовавшее на предыдущих этапах развития национальной словесности стереотипное мышление, выраженное в альтернативном принципе создания характеров, увлечении социально-историческим фоном в ущерб исследованию внутреннего мира действующих лиц, клишированном восприятии действительности и т.д. В работе выявляются новаторские тенденции (полифонизм конфликтных линий, определение нравственной сущности героя в условиях классового противостояния, синтез документального и художественного, обновление системы образов), характеризующие оригинальность мышления писателя, глубину и широту авторской позиции в решении сложных эстетических задач. Исследование показало, что Исса Боташев внес позитивные коррективы в процесс возрождения и актуализации драматургического направления в балкарской словесности второй половины XX века. Основными методами исследования являются историко-биографический, типологический.

Ключевые слова: Исса Боташев; традиции; новаторство; историко-документальная драма.

TRADITIONS AND INNOVATIONS IN ISSA BOTASHEV'S CREATIVE WORKS**A.M. SARBASHEVA**

*Institute for Humanitarian studies – branch of the FSBSE «Federal Scientific Center ‘Kabardin-Balkar Scientific Center of the Russian Academy of Sciences’ »
360000, KBR, Nalchik, Pushkin st., 18
E-mail: alenasarb@mail.ru*

Abstract. The article examines the works of the Balkar writer, patriarch of stage literature Issa Botashev (1925-1991). Research attention is focused on the dramatic works of the artist of the word ("Dawn in the Mountains", "The Fate of Soltan", "Abrek", "At Dawn", "The Feat of the Mountain Woman"), since drama is central to his spiritual heritage. A special merit of the writer is that he is the founder of historical documentary drama in Balkar literature. The specificity of the dramatist's artistic understanding of the historical era, the reconstruction of past events from the point of view of aesthetic and cognitive motivations is noted. It becomes obvious from the analysis, that the author's creative attempt to overcome the stereotypical thinking that prevailed at the previous stages of the development of national literature, expressed in the alternative principle of creating characters, passion for the socio-historical background to the detriment of the study of the inner world of the characters, the cliched perception of reality, etc. tendencies (polyphonism of conflite lines, defining the moral essence of a hero in conditions of class confrontation, synthesis of documentary and fiction, updating the system of images) that characterize the originality of the writer's thinking, the depth and breadth of the author's position in solving complex aesthetic problems. The study showed that Issa Botashev made positive adjustments to the process of revival and actualization of the dramatic direction in Balkar literature in the second half of the 20th century. The main research methods are historical, biographical and typological.

Keywords: Issa Botashev; traditions; innovation; historical and documentary drama.

Боташланы Жарахматны жашы Исса (1925-1991) – белгили малкъар жазыучу, миллет маданиятны фахмулу келечиси ёз халкъыны тарыхында кетмезлик ыз къойгъанды. Ол Къабарты-Малкъар Республикада Кенделен элде туугъанды, орта школну 1941 жылда бошагъанды. Уллу Ата журт урушну ал кезиуюнде эл колхозда чалгъычы, эсебчи болуп, 1942-1943 жыллада уа Эльбрус райкомда инструктор къуллукъда ишлегенди. Болсада таулу жашны кёлю чыгъармачылыкъ, маданият ишлеге тартылгъанды. Ол себепден кесини иш сынауун малкъар драма театрны артисти болуп да айнытханды. 1944 жылда, кюйсюз къадарны бушуулу оноууна бойсуна, халкъы бла бирге кёчгюнчюлюкню азабын да сынагъанды. Боташланы Иссаны жаш жыллары Фрунзе шахарда ётгендиле. 1948 жылда къыргъыз къырал филармонияда кёчгюнчюледен къуралгъан «Кавказский ансамбль» деген тепсеу эм жыр къауумгъа киргенди, анда да фахмусун ачыкълагъанды.

1958 жылда СССР-ны жазычуларыны биригиуюне киргенди. 1959 – 1964 жыллада Москвада Горький атлы Литература институтда окъугъанды, анда бийик адабият курсланы бошагъанды. Кёчгюнчюлюкден къайтхандан сора миллет маданиятны аякъ юсюне салыргъа уллу себеплик ётгенди. Республикада Драма театргъа, андан сора сурат музейге башчылыкъ этип да тургъанды.

Малкъар халкъны маданиятыны айныуунда къыйыны уллу болгъаны себепли Боташланы Исса «КЪМАССР-ны искусствосуну сыйлы къуллукъчусу», «РСФСР-ны искусствосуну сыйлы къуллукъчусу» деген бийик атлагъа тийишли болгъанды, кёп Сыйлы къагъытла бла да саугъаланнганды.

Миллет адабият илмуда жазыучуну чыгъармачылыкъ иши сансызлай къалмагъанды. Аны чыгъармалары алимлени, кесаматчылары ишлеринде къаралгъандыла [Эльбердов 1965; Толгуров 1974, 1975; Теппеев 1976, 1985; Янин 1978; Пименов 1985], илму китапланы бетлеринде сюзюлген да ётгендиле [Урусбиева 1985; Сарбашева 2003, 2009, 2010]. Алай болгъанлыкъгъа,

жазыучуну чыгъармаларында суратлау төреле бла жангычылыкь энчи тинтилмегендиле. Ол себепден, ишибизни жазылгъаныны сылтауу олду.

XX ёмюрню 50-чи жылларыны экинчи жарымында миллетибизни кыраллыгы кыайтарылгъаны бла байламлы маданиятыбыз айнып башлайды. Малкыар халкыны жашауунда жарыкь тюрлениуле жазычуланы жангы чыгъармачылыкь жетишимлеге кёллендиредиле. Аллаиланы санында Боташланы Исса да болады.

Белгилисича, кёп жаш жазыучула суратлау чыгъармачылыкь жолларын акь сёзден башлагъандыла. Боташланы Исса да аллай төреден азат болмагъанды. Ол кёчгюнчюлюк кезиуге дери окьуна кыаламыны жютюлюгюн назмучулукуда сынап башлагъанды, биринчи суратлау чыгъармаларын «Кызыл Эльбрус», «Социалист Кыабарты-Малкыар» деген республикалы газетлени бетлеринде басмалагъанды. Чыгъармачылыкь кыадарында жазылгъан «Жюрегимден жырлайма» (1957), «Таула сакьлайдыла» (1968), «Ёмюрюм» (1981), «Айланч-кыйланч жолла» (1989) деген назму жыйымдыкьлада Боташланы Исса жашау жолун кыралны кыадары бла байлап сюзгенди, кесини төлюсюню сыфатын суратларгъа итингенди. Алай миллет окьуучуланы эслерин энчи да халкь чыгъармачылыкьны төрелерине таянып кыурагъан «Кулистан», «Мудах жаш», «Эгер» деген поэмалары бийлегендиле. Иссаны суратлау сёзге фахмусу бла шагърей болургъа башха миллетли окьуучуланы да онглары болгъанды: жазыучуну назму эм сахна чыгъармаларындан кыуралгъан китаплары орус тилге кёчюрюлюп басмалангъандыла («От дома к дому», 1965; «Горы ждуд», 1978; «Поет зурна», 1981; «Орлы любяют высоту», 1985).

Болсада Боташланы Иссаны ниет хазнасыны төрюнде сахна чыгъармачылыкь болгъанды. Ол себепден илму ишибизде аны сахна чыгъармаларына эсибизни буруп, аланы тинтип, суратлау төрелени эм жангычылыкьны белгилерге мурат этебиз. Айтылгъан борчха жетиширге тарых, тенглешдириу, сюзюу амалла бла хайырланабыз.

Башында белгиленнгенича, 1957 жылда кыралда тюзлюк тохташхандан сора малкыар халкь кёчгюнчюлюкню кыыйнлыкьларын сынагъан башха миллетлеча туугъан жерине кыайтады, аны маданияты да жангыдан «солуу алып» башлайды. Анга шагъат 1958 жылда Боташланы Иссаны «Таулада танг жарыйды» деген пьесасына кёре салыннган сахна оюн болады. Халкыны жашауунда ол уллу байрамча ётеди. Чыгъарма «Шуёхлукь» деген альманахта да басмаланады. Ол революция бла инсан урушха жоралангъанды. Пьесада тау эллени бири Кёнденленни Серябряковну аскерлеринден азатлау суратланады. Белгиленнген заманда адабиятта тохташхан төрелеге кёре, чыгъарманы мурдорун класс сермеш, чюйреликле кыурайдыла. Драматург жигитлени инсан урушда жигитликлерин, таукелликлерин ачыкьлайды. Жазыучу Хызырча, Даутача, дагыда башхаланы кылылыкьларын кёргюзтюрге, энчи илишанларын ачыкьларгъа итинеди, аланы юслери бла миллетни адеп-кыылыкьда, турмуш жашауда энчиликлерин суратлайды. Жигитле эки кыауумгъа юлешинедиле: тюз (Смирнов, Ахмат, Келлет, Фаризат эм башхала) эм терс кылылыкьлыла (Таумырза, Хажос-эфенди, акь офицер Кабанов, Азнор, Салим эм башхала). Боташланы Исса сахна чыгъармада, тохташхан (норматив) эстетиканы

жорукъларына бойсунуп, хар бирин акъ неда къара тюрсюнле бла суратлайды, ол себепден бир-бир жигитлени сыфатларын толу ачыкълаялмайды. Чыгъарманы сюзгенде, аны суратлау жетишимлерини юсюнден да айтыргъа тийишлиди. Пьесада тынгылы къуралгъан сыфатла да бардыла. Аллайладан бири таулу тиширыу Фаризатды. Жазыучу аны тарых болумлада дунягъа къарамы, ангылауу къалай тюрленнгенин кёргюзтеди. Кюрешни жолун сайлардан алгъа, пьесаны тюз къылыкълы жигитлери тюрлю-тюрлю болумлада сыналадыла. Сёз ючюн, жарлы жаш Хызыр бла къарт Дауут кёп чюйреликледен бла чурумладан ётедиле. Жашауда болгъан тюрлениулени терен ангылагъандан сора уа азатлыкъ ючюн кюрешге чыгъадыла. Боташланы Исса белгиленнген жигитлени сыфатларын къурауда жашау кертиликге жууукълашдырады. Жанр жаны бла къарап айтханда уа Иссаны бу чыгъармасы жигитлик драмасы дерчады.

1960 жыллада малкъар халкъны сахна чыгъармачылыгъы тири айнып башланады. Драматургла бусагъат заманда адамны жашау халине эс бурадыла. Боташланы Иссаны («Солтанны къадары», «Урланнган жигит»), Маммеланы Ибрахимни («Феодал», «Кёзлери болгъан сюймеклик», «Тойдан сора»), Залийханланы Жанакъайытны («Ёгюз бла Желмаууз»), Къулийланы Къайсынны («Дуняда сюймеклик барды»), Сотталаны Адилгерийни («Хожа») сахна чыгъармалары жамауатны жашауунда адеп-къылыкъ бла байламлы соруулагъа жораланнган миллет драматургияда биринчи сынаугъа саналадыла.

Боташланы Исса 1960 жылда Москвада сахна чыгъармачылыкъ бла кюрешген совет жазыучула бардыргъан семинарны ишине къатышады. Малкъар жазыучу белгиленнген жыйылыуда «Солтанны къадары» деген пьесасын кесаматчылагъа кёргюзтеди. Сынаулу драматургла чыгъарманы суратлау шарайыпларына эс бурадыла, аны суратлау даражасын кючлендирир муратда авторгъа кёз къарамларын ачыкълайдыла. Айтылгъан оюмланы эсге алып, Боташланы Исса 1961 жылда сахна чыгъармасын комедия жанрны жорукъларына бойсундуруп къурайды эм орус тилде «Хочу быть первым» деген ат бла «Советская драматургия» деген журналны 20-чы китабында басмалайды. Белгили сахна кесаматчы Ю. Оснос чыгъармада эсленнген суратлау жангычылыкъны белгилейди. Ол оюмлагъаннга кёре, сахна чыгъармалада тёрели суратланнган болумлагъа жазыучуну жангы кёз къарамы шарт болады [Оснос 1961: 81].

Боташланы Иссаны «Солтанны къадары» (1961) деген кюлкюлю лирикалы сахна чыгъармасыны баш жигити таулу жаш Солтанды. Ол адабиятта эрттеден суратлана келген сыфатды: эринчек, ичгичи эм жаншакъ адамды, колхоз жашаугъа терс кёз бла къарайды, сахар жашаугъа тартынады. Шешаны башы дайым да хуржунундан къарап айланнган Солтаннга элни адамлары чамланадыла, тырман этедиле. Сёз ючюн, Керуанны «Кесинги ичгиге аллай бир къалай хорлатханса, антсыз?» деген сорууна жаш тюз жууап табалмайды.

Боташланы Исса сахна чыгъармасында суратланнган болумланы жарсыуулугъун Солтанны эринчеклигинде, эссизлигинде, тюзелирге излемегенинде кёредиди. Аман къылыкълы жашны тегерегинде айланнган адамла аны жашау халине кесамат кёз бла къарайдыла:

Хажимуса. Алай алапат атны да ол жоюп, дагыда бизни терследи да кетди! «Сиз мени ичими, жүрегими неден ауругъанын къарап кёрмегенсиз?», дейди бизге. Ол ёлмесин, биз аны ичине къараргъа рентгенми болгъанбыз!

Кериуан. Кёп болмай, комсомол фермада Османнга тюбеген эдим да, ол а Сары жолла башында Солтанны бир аман мудах болуп тургъанлай кёргенме дегенди. Оллахий, аллах кёргенден, ол алай айтханда, жашха жаным бек ауругъанды.

Хажимуса. Кериуан, сен къартлыгъында акъылынгдан шаша тебеген болурса дейме. Ол атны жарсыуун этгенми сунаса сен? Ол кёп ичсе жияучуду. (Жамычыны кёрюп.) Солтан тас болгъан болур деп кърккъа эдинг да, ма келип турады. Халкъ – иште, ол а – жамычы тюбюнде ёлюр жукъусун этеди.

Кериуан. Эй, Солтан, Солтан, мен а сени жанлы бола тебеген эдим.

Хажимуса. Башында акъылы болгъан адам Солтан жанлы къалай болур.

Кериуан. Энди мен Солтанны адамлыгъы барды деп ёмюрде да айталмам [Боташев 1972: 183].

Эллилени сёзлерине, оюмлауларына тынгылап, Солтан тюз жолгъа турады, ичгичиликден «ол аман затдан, шайтан намазлыкъдан айырылгъанча» [Боташев 1972: 195] айырылады, колхоз ишчиледен аперимлик сёзлеге тийишли болады. Жаш чыгъарманы ахырында адамлагъа ыразылыгъын айтады:

Солтан. ...Билемисе, Мухаммат, арба жолда ажаша барып, тёшден кетгенден сора, анга жол кёргюзтюрге суйгенле кёп табылыучудула. Ол кюн бизни жолдашларыбыз манга да алай эте эдиле.

Мухаммат. Мен, сени ызынгдан жетип, халынгы алай бузулуп кёргенде, айтханымы этмессе, къайтмазса деп кёлюме келген эди.

Солтан. Багъалы Мухаммат, иги сёз ташны да эритеди дейдиле. Сен, кесинги ариу сёзюнг, адамлыгъынг бла мени, терсине кетип баргъан жеримден, тюз жолгъа къайтаргъанынг ючюн сау бол! [Боташев 1972: 195-196].

Алайды да, Солтанны жашаууну, кылыгъыны да тюз жанына тюрлениулерини, ниет ёсююню баш сылтауу эллилени эслиликлеринде, анга ийнаныуларындадыла. Сахна чыгъарманы жигитлеринден бири Кериуан, Сафар бла ёхтемленип, былай айтады: «Ырхыны аллын тыйгъанча, юркюп баргъан жылкыны тыяргъа кишини кёлундан келир деп эсимде жокъ эди. Кёрдюнгю, Нафисат, таулада къалай жигит уланла туадыла! [Боташев 1972:201].

Боташланы Исса чыгъармачылыкъ ишинде юй-турмуш болумладан азат болмайды. Болсада аны фикирин тарых болумлада жигитни къадары, кылыгъы, ниет сезими бла байламлы соруула бийлейдиле, алагъа жораланып сахна чыгъармала жазыладыла. Аллайланы санында жазыучуну къарайчайлы жазыучу Байрамукъланы Халимат бла бирге къурагъан Уллу Ата Журт урушха аталгъан «Таулу тиширыуну жигитлиги» деген драмасыды. Чыгъарманы баш жигити жашауда керти болгъан батыр къарачайлы тиширыу Эркинланы Залийхатды. Сюжетни мурдорун партизанланы немисли фашистлени бла кюрешлери къурайды. Залийхатны кылыгъында жаланда бир шарт белгиленеди – дертчилик: ол немислилени кёлларындан жоюлгъан къарындашлары ючюн дерт жетдиреди, болсада ич дунясы уа, ачыкъланмай,

кем къалады. Ол халда башха жигитлени Веберни, Альбрехтни, Исламны да сыфатлары толу кёргюзтюлмейдиле.

Алай жазыучуну чыгъармачылыкъ усталыгъыны айныууна шагъатлыкъ этген шартла да аз туююлдуле. Сёз ючюн, Мурат бла Томайны сыфатларына къарасакъ, ала, жашау кертиликге келишип, толу къуралгъандыла дерге боллукъду. Аллындан эки жигит да сатхычлыкъ жолну сайлап, немислилеге къуллукъ этедиле. Артдаракъдан ала сатхычлыкъ сезимден азатланадыла. Фашистле Муратны полицияны башчысы болургъа чакъырадыла. Жаш, жауну мурдарлыкъ ишлерини юсюнден хапарланы эшитип, жангы къуллукъгъа алданмай, партизанлагъа къошулады.

Сахна чыгъармада тынгылы къуралгъан сыфатладан бири Томайды. Ол терс къылыкълы жигит болса да, драматург аны этген ишлерини сылтауларын ачыкълайды. Томайны къылыгъында сатхычлыкъ, къуллукъгъа жутлукъ шартла белгиленедиле. Немисли полицияны таматасы болуп тургъан заманында ол байлыкъгъа итинеди. Кесини жутлукъгъу юсюнден Алий-эфендиге жашырмай айтады. Душман, хорланып, къача башлагъанда, Томай жунчуйду, ичин къоркъуу алады. Къыйынлыкъда ол кеси-кесин аякътюп этгенин да ангылайды. Немисли комендант Альбрехт бла ушагъында аны бушуулукъгъу толу ачыкъланады. Чыгъараманы ахырында жашауун учуз, сыйсыз, ажымлы ётдюргенин, жангылгъанын ангылап, кеси-кесине азап жетдирирге умут этеди.

1960 жылланы ортасында малкъар сахначылыкъда жангы жигитлени эм драма чюйреликни излеу бла байламлы магъаналы тюрлениуле болгъандыла. Ол жаны бла Боташланы Иссаны «Къушла бийикни сюедиле» (1965) деген чыгъармасын белгилерчады. Драматург республикада молибден эм вольфрам хазырлау бла байламлы Тырныауз комбинатны юсюнден хапарлайды. Ишни заманында адамла кеслерин къалай жюрютедиле, инсан борчларын къалай ангылайдыла дегенча сорууланы юсюнден оюмлайды жазычу.

«Къушла бийикни сюедиле» деген пьеса жашауда болгъан ишге кёре къуралгъанды. Ол себепден анга тарых кертиликни суратлагъан драмасыды дерге тийишлиди. Аны жигитлери Бетал Калмыков, Виктор, Вера дегенча жашауда болгъан адамладыла. Ала бла бирге Чомай, Харун, Махай эм башха къуралгъан жигитлени сыфатлары да суратланадыла. Аланы къылыкъларыны юсю бла жазычу заманны энчилигин кёргюзтюрге итинеди. Сахна чыгъарманы хар оюн бёлюмю энчиди: биринчи кесекде жигитле магъадан излейдиле, экинчиде – къуллукъчу Харун бла кюреш бардырадыла, ючюнчюде урушну кезиую эм андан сора жашау суратланадыла.

1960 жылланы ахырында миллет сахначылыкъда жангы тарых-шагъат къагъытлы ыз белгиленеди (историко-документальное направление): эртте тохташхан эстетикалы тёреледен азатланыр муратда жазычула ишлеринде суратлауу жетишимлеге итинедиле. Шагъат (документ, архив) къагъытла бла хайырланыу адабиятны жангы излемина бойсунады. Бу иште Боташланы Иссаны атын энчи айтырчады. Ол чыгъармаларында белгили тарых болумлагъа таянады, чыгъармачылыкъыны андан ары айныуунда белгиленген ыз бла барады. Шагъат къагъытлагъа кёре къуралгъан чыгъарманы тынгылылыкъы жазыучуну «Абрек» (1969) деген драмасында да ачыкъланады. Аны баш

жигити Асланны прототипи инсан урушда битеу да Шимал Кавказда этген жигитликлери бла атын айтдыргъан малкъарлы жаш Къалабекланы Солтан-Хамит болгъанды. Автор бу белгили адамны юсюнден халкъда жюриген хапарланы, аны ишлери бла байламлы шагъат къагъытланы жыйып, ала бла тынгылы шагъырей болуп, суратлау сыфатны къурагъанды.

Драманы мурдорун класс чюйрелик къурайды. Ол себепден ишге къатышхан жигитле төредеча бир бирге келишмеген эки къауумгъа юлешинедиле: бир жанында – халкъны эркинлиги ючюн къажау кюреш бардыргъанла – Аслан, Зулкъай, Сергей, Омар, Тахир; башха жанында – Элкъурут, Таубий, Атабек, Гордеев, Къурман эфенди.

«Абрек» деген чыгъармада Асланны сыфаты жигит уланны сыфатыча суратланады. Анга кесини этген ишлеринден тышында башхаланы сёзлери да шагъат этедиле (Сёз ючюн: «Тау бийле анга: «Къолгъа тышмезлик абрек», – деп бош айтмагъандыла», – дейди Анна [Боташев 1972: 32]). Жазыучу, тарых болумланы тинте, баш жигитни къылыгъын жаланда жамауатда тюрлениуле бла байламлы этип къоймайды. Жашау кертилик жигитни ич дуниясыны юсю бла ачыкъланады, аны ниет ёсюую халкъны оюму бла, тарыхы бла байламлы болгъаны шарт бериледи. Аслан халкъ жырланы терк-терк эскереди. Энци да «Гапалауну жырын» айтады, Гапалауну жигитлиги анга юлгю болгъанын чертеди:

«...Жайлыкъланы къоруй кетди, ханс болду, ой!
Жарлы балам бу дуниядан тас болду, ой,
Анасына жигит туугъан Гапалау!
Стауатда толу къазан къайнайды, ой!
Сени юсюнде тогъуз къазыкъ ойнайды, ой,
Анасына жигит туугъан Гапалау!

Анна. Аслан, бу жырны сен къуру да айтычуса. Кимни юсюнденди?

Аслан. Бизни халкъны Гапалау деп бир жигит жашы болгъанды. Ол жарлыланы тыянчакълары, байла бла бийлени уа къанлы душманлары эди. Байла бла бийле аны жойгъандыла. Хурметли халкъ а, жигит жашына жыр этип, бюгюн да жырлайды...» [Боташев 1972: 23].

Таулу жаш кесини къадарын халкъ жырлада айтылгъан жигитни къадары бла тенглешдиреди, аныча къыйын, жарсыулу болгъанын черте, жырны тизгинлерин терк-терк къайтарады:

Ёксюз болуп, ёсген эдинг, Гапалау,
Кёп къыйынлыкъ кёрген эдинг, Гапалау,
Анасына жигит туугъан, Гапалау! [Боташев 1972: 41].

Бу тизгинле сахна чыгъарманы мурдорун къурагъан класс чюйреликни жютюлюгюн кючлейдиле, баш жигитни ниет сезимлерин ачыкълайдыла.

Сабий жылларын жалчылыкъда ётдюрген Аслан тюзлюк ючюн кюрешни къыйын жолун сайлайды. Аны абрекликге халкъына жетдирилген къыйынлыкъны ачыуу чыгъаргъанды. Болсада жигитни сайлагъан жолу тынч

туйюлдо. Бир талай замандан Аслан жангызлай бардыргъан кюреш магъанасыз болгъанын, халкъны эркин жашауу ючюн жамауат кюрешге къатышыргъа кереклисин ангылайды. Чыгъармада сыфатны айныуу жигитни ич дуниясыны айныуу бла кёрюнеди: сахна чыгъарманы ахырында тарых болумлада жигитни кёз къарамы, ич дуниясы, халкъ ючюн кюрешни ангылауу да тюрленедиле.

Чыгъармадан чыгъармагъа жазыучуну суратлау оюмлауу теренден терен бола барады. Айтылгъаннга шагъатлыкъ «Танг аласында» (1975) деген драмасы этеди. (Бу чыгъарма «Таулада танг жарыйды» деген трилогияны экинчи кесегиди.) Болсада халкъыны тарыхында болгъан уллу тюрлениулени суратлай, Боташ улу ол болумланы туудургъан жашауу энчилигин да тинтеди, аны бла бирге жангы заманны келирине ийнанганын да кёргюзтеди. Чыгъарманы сюжет ызларыны къуралыуларына кёре, ишге къатышхан жигитлерини къадарлары бирча болмагъанча, жашаугъа кёз къарамлары да энчидиле. Жазыучуну жигитлерини ниет ёсюулерин (Салим), къылыкъларыны осал шартларын да (Маштай, Къындыр) кёргюзтюрге къолундан келгенди. Сёз уста кесини суратлау оюмун класс сезимге хорлатмайды, «жашау болумлагъа, тёрелеге, жигитлерини къылыкъларын бериуде... диалектика байламлыкъны унутмайды» [Толгуров 1978: 245].

Чыгъармада сыфатлары жетишимли къуралгъан жигитледен бири Салимди. Ол терс къылыкълы жигитлени санындады. Къындыр башчылыкъ этген бандит къауум бла бирге жангы жашаугъа къажар кюреш бардырады: къошлагъа от салады, колхоз малны урлап сюреди. Болсада, башха «ниет» шуёхлары бла тенгледиргенде, Салимни халинде намыс, адеп шартла белгиленедиле. Ол эслиди, этилген ишлени сылтауларын ангыларгъа итинеди. Саясат жаны бла къарангы болгъанлыкъга, Салим Къындырны бардыргъан ишини магъанасызлыкъын, этген умутларыны толмазлыкъларын ангылайды. Боташланы Исса жигитини ниет сезимлери, жашау оюмлауу тюрленгенлерин ачыкълауда усталыгъын кёргюзтеди.

Чыгъармачыны сейир къуралгъан жигитлеринден бири Фаризатды. Ол жангы жамауат жашаугъа кертичиди, таукел адамды. Алай къыз асыры сагъайгъан адамды, кесинден башхалагъа ышанмайды, ишеклиди, ишинде женгилик этеди. Сёз ючюн, класс душманла бла бирге ол дин тутхан къартны да, большевиклеге къаргъыш этген тиширыуну да бирча къара чёпге алады. Партияны буйругъун толтурама деп, жамауатха хата жетдиреди. Ол айтылгъан буйрукъну оздуруп толтурургъа излейди. Болсада жазыучу жигитни ич дуниясында иги жанына тюрлениулени, тиширыуну ётюрюк сезимлеринден азатлана башлагъанын да кёргюзтеди. Чыгъармада суратлау жаны бла бир къауум кемчиликле болсала да (сёз ючюн, къара-акъ тюрсюнле бла хайырланыу), аны суратлау даражасыны ёсююне шагъатлыкъ этген жангы шартла да белгиленгендиле. Толгурланы Зейтунну айтханына кёре, «Танг жарыгъында» деген пьесасында къуралгъан бир-бир сыфатла драматургну кёз къарамыны кенглигин эм теренлигин шартлагъандыла. Ол себепден жазыучу ишексиз жетишимлеге жетгенди, класс кюрешни, адеп-намыс ангылаулары араларында чойреликни тынгылы ачыкълагъанды, душманны, аны

огъурсузлугъун азайтмагъанды, инсан урушну жютюлюгюн кючлендиргенди [Толгуров 1974].

Жазыучуну чыгъармачылыкъ аулагъында энчи жерни Уллу Ата Журт урушну кезиуон суратлау, аны кыйынлыгъын, бушуулугъун оюмлау аладыла. «Таулада танг жарыйды» деген трилогияны ючюнчю кесеги «Тюбеширбизми?» деген жигитлик драма 1980 жылланы башында Уллу Хорламны кыркъжыллыгъына аталып жазылгъан эди. Дагъыда Боташланы Иссаны ахыр сахна чыгъармаларындан бири урушда Сталинград шахарны кьоруулауда жигитлиги бла атын айтдыргъан Батырбекланы Омаргъа аталгъан «Сени жулдузунг ёчюлмез» деген драмасы болгъанды. Белгиленнген чыгъарма жазыучуну саулугъунда басмаланмай кьалгъанды. Драматургну тилеги бла пьесаны кьол жазмасын орус тилге «Твоя звезда не погаснет» деген ат бла малкьар назмучу Мотталаны Светлана кёчюрген эди [Моттаева 2020] эм этилген кёчюрмеси ючюн 2013 жылда «Факел Победы» деген жандауурлукъ фондну Лауреаты деген сыйлы атха тийишли болгъан эди. Бюгюнлюкде ол басмада малкьар тилде энчи чыгъаргъа хазырлана турады. Ол себепден бу белгиленнген эки чыгъарманы бирден тинтип, келир заманда илму ишибизде сюзерге мурат этебиз.

Алайды да, Боташланы Иссаны чыгъармачылыгъы малкьар адабиятны тарыхында тийишли жерни алгъанды, аны магъаналы кесеги болгъанды. Жазыучуну суратлау дуниясы кёп тюрсюнлюдю, жашау кертиликни бла суратлау оюмлауну терен байламлыгъыны шартыды. Сахна чыгъармаларында Боташ улу анга дери адабиятда тохташхан тёрелени бузуп, суратлау жангылыкъла (класс чойреликде жигитни кылыгъын не жаны бла да ачыкылау, кьара-акъ тюрсюнледен азатланыу, сыфатланы тизмесин жангыртыу) тохташдырыргъа итиннгенди. Жазыучу биринчи болуп миллет сахна чыгъармачылыкъда тарых-документли ызны кьурагъанды. Суратлау сёзню устасы кеси заманына кьуллаукъ этгенди, анга кертичи болгъанды. Фахмулу жазыучуну ниет хазнасы бюгюнгю эм келлик тёлюлеге миллет маданиятыбызны жетишимлерини ёлюмсюз юлгюсюча кьаллыкъды.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- Боташев 1972 – *Боташев И.Ж.* Пьесы [на балк. яз.: Пьесала]. – Нальчик: Эльбрус, 1972. – 218 с.
- Моттаева 2020 – *Моттаева С.М.* На крутых поворотах судьбы и времени // Кабардино-Балкарская правда. – 2020. – 7 сент.
- Оснос 1961 – *Оснос Ю.* Старое в новом // Театр. – 1961. – № 4. – С. 81.
- Пименов 1985 – *Пименов В.* Найдет путь к сердцам // Кабардино-Балкарская правда. – 1985. – 22 авг.
- Сарбашева 2009 – *Сарбашева А.М.* Балкарская драматургия: этнофольклорная традиция и эволюция жанра. – Нальчик: Издательство КБИГИ, 2009. – 240 с.
- Сарбашева 2010 – *Сарбашева А.М.* Балкарская драматургия в период возрождения (1960-1970) // Очерки истории балкарской литературы. – Нальчик: Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г., 2010. – С. 209-226.
- Сарбашева, Теппеев 2003 – *Сарбашева А.М., Теппеев А.М.* Исса Боташев // Писатели Кабардино-Балкарии (XIX – конец 80-х гг. XX в.) Биобиблиографический словарь. – Нальчик: Эль-Фа, 2003. – С.122-124.

- Теппеев 1976 – *Теппеев А.М.* Перевал [на балк. яз.: Аууш] // Заман. – 1976. – 25 авг.
 Теппеев 1985 – *Теппеев А.М.* Все еще впереди // Кабардино-Балкарская правда. – 1985. – 30 сент.
 Толгуров 1974 – *Толгуров З.Х.* Преодоление традиций // Кабардино-Балкарская правда. – 1974. – 8 окт.
 Толгуров 1975 – *Толгуров З.Х.* Нехоженными тропами // Кабардино-Балкарская правда. – 1975. – 14 сент.
 Толгуров 1978 – *Толгуров З.Х.* Время и литература [на балк. яз.: Заман бла литература]. – Нальчик: Эльбрус, 1978. – 246 с.
 Урусбиева 1981 – *Урусбиева Ф.А.* Драматургия // Очерки истории балкарской литературы. – Нальчик: Эльбрус, 1981. – С. 229-242.
 Эльбердов 1965 – *Эльбердов Э.* Заявка И. Боташева // Кабардино-Балкарская правда. – 1965. – 10 апр.
 Янин 1978 – *Янин Э.* Пробуждая доброту // Кабардино-Балкарская правда. – 1978. – 13 дек.

REFERENCES

- BOTASHEV I. Zh. *P'yesy* [Plays]. – Nalchik: El'brus, 1972. – 218 p. (In Balkar)
- ELBERDOV E. *Zayavka I. Botasheva* [Application of I. Botashev]. IN: *Kabardino-Balkarskaya Pravda*. – 1965. – 10 apr. (In Russian)
- МОТТАЙЕВА S.M. *Na krutykh povorotakh sud'by i vremeni* [On sharp turns of fate and time]. IN: *Kabardino-Balkarskaya pravda*. – 2020. – 7 sept. (In Russian)
- OSNOS YU. *Staroye v novom* [Old in the new]. IN: *Teatr*. – 1961. – No. 4. – P. 81. (In Russian)
- PIMENOV V. *Naydet put' k serdtsam* [Will find a way to hearts]. IN: *Kabardino-Balkarskaya pravda*. – 1985. – 22 aug. (In Russian)
- SARBASHEVA A.M. *Balkarskaya dramaturgiya v period vozrozhdeniya (1960-1970)* [Balkar drama during the revival (1960-1970)]. IN: *Ocherki istorii balkarskoi literatury* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nalchik: Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – P. 209-226. (In Russian)
- SARBASHEVA A.M. *Balkarskaya dramaturgiya: etnofol'klornaya traditsiya i evolyutsiya zhanra* [Balkar dramaturgy: ethno-folk tradition and evolution of the genre]. – Nalchik: Izdatel'stvo KBIGI, 2009. – 240 p. (In Russian)
- SARBASHEVA A.M., TEPPEYEV A.M. *Issa Botashev* [Issa Botashev]. IN: *Pisateli Kabardino-Balkarii (XX – konets 80-kh gg. XX v.) Biobibliograficheskii slovar'* [Writers of Kabardino-Balkaria (XIX – the end of the 80s of the XX century) Bibliographic dictionary]. – Nalchik: El'-Fa, 2003. – P. 122-124. (In Russian)
- ТЕППЕЕВ А.М. *Pereval* [Pass]. IN: *Zaman*. – 1976. – 25 aug. (In Balkar)
- ТЕППЕЕВ А.М. *Vse yeshche vpered* [Everything is still ahead]. IN: *Kabardino-Balkarskaya pravda*. – 1985. – 30 sept. (In Russian)
- TOLGUROV Z.Kh. *Nekhozhennymi tropami* [Unkempt paths]. IN: *Kabardino-Balkarskaya Pravda*. – 1975. – 14 sept. (In Russian)
- TOLGUROV Z.Kh. *Preodoleniye traditsiy* [Overcoming traditions]. IN: *Kabardino-Balkarskaya Pravda*. – 1974. – 8 oct. (In Russian)
- TOLGUROV Z.Kh. *Vremya i literature* [Time and literature]. – Nalchik: El'brus, 1978. – 246 p. (In Balkar)
- Urusbieva F. *Dramaturgiya* [Dramaturgy]. IN: *Ocherki istorii balkarskoi literatury* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nalchik: El'brus, 1981. – P. 229-242. (In Russian)
- YANIN E. *Probuzhdaya dobrotu* [Awakening kindness]. IN: *Kabardino-Balkarskaya pravda*. – 1978. – 13 dec. (In Russian)